

Dobrochna Kałwa

[Warszawa]

**Historia mówiona
w polskich badaniach
dziejów najnowszych**

Wrocławski Rocznik

Historii Mówionej

Rocznik VII, 2017

ISSN 2084-0578

DOI: 10.26774/wrhm.171

W 1938 r. na łamach „Przeglądu Historycznego” Henryk Wereszycki w artykule o badaniach dziejów najnowszych (obejmujących wówczas okres 1863–1918), zwrócił uwagę na szczególny typ źródeł – relacje uczestników i naocznych obserwatorów wydarzeń historycznych (pisownia oryginalna)¹:

Obecnie wszyscy historycy, pracujący nad najnowszymi dziejami, już jako regułę stawiają sobie wydobywanie wspomnień od aktorów wypadków opisywanych. Zbierają więc relacje, na podstawie których pisze się potem książki wyświetlające często bardzo skomplikowane zagadnienia czy epizody. Jeśli to robi niefachowy historyk, wówczas powstaje coś w rodzaju faktomontażu historycznego i często go nie można odróżnić, gdzie się kończy zeznanie naocznego świadka, a gdzie zaczyna domyślność autora. [...] Skorzystanie z takich relacji, zwłaszcza jeśli one podane są już w „opracowaniu stylistycznym”, będzie dla historyka rzeczą niesłychanie trudną. Cokolwiek by jednak można było powiedzieć o tej metodzie tworzenia nowych źródeł przez zbieranie relacji, jedno jest pewne – lepsze są relacje źle zebrane

---

¹ Artykuł powstał w ramach projektu „3 Rewolucje” realizowanego przez Kolegium Europejskie w Natolinie.

i niedokładnie nawet zreferowane, niż zupełny ich brak. W każdym razie ogłaszanie materiału relacyjnego w czasach, kiedy jeszcze żyją inni świadkowie opisujących wypadków, jest rzeczą ogromnie wskazaną, ponieważ z reguły wywołują one polemikę, dalsze relacje, które wyjaśnią niejedną zawikłaną kwestię².

Do dyskusji nad znaczeniem relacji naocznych świadków i źródełtwórczą rolą badacza dziejów najnowszych ostatecznie nie doszło. Jego przemyślenia są jednak warte przypomnienia nie tylko z uwagi na chronologiczną zbieżność z ukazaniem się *Gateway to history* Allana Nevinsa, ale przede wszystkim ze względu na sformułowany przez znakomitego badacza program wykorzystania relacji naocznych świadków w badaniach historycznych. Jego refleksje na ten temat potraktuję jako wypowiedź pierwszego z czterech pokoleń polskich historyków i historyczek dziejów najnowszych, zajmujących się kwestią „źródeł wywołanych”³. Kategoria generacji nie jest w tym wypadku klasycznym narzędziem analitycznym w kształcie zaproponowanym przez Alistaira Thomsona⁴, ale ma charakter użytecznej metafory, która pozwala na wstępne uporządkowanie pola polskiej historiografii dziejów najnowszych pod kątem sposobów użytkowania źródeł wywołanych oraz na jej usytuowanie wobec historii mówionej⁵. Rama interpretacyjna powstała dzięki metaforze generacji umożliwia opis zmian zachodzących w historiografii nie w kategoriach ciągłości czy kontynuacji,

---

² H. Wereszycki, *Okres 1865–1914 w powojennej literaturze historycznej*, „Przegląd Historyczny”, t. 34 (1938), nr 2, s. 422–423.

³ Terminem „źródła wywołane”, zapożyczonym od Krystyny Kersten, określam w niniejszym artykule wszelkie materiały źródłowe, których powstanie zainicjowali historycy, mający wpływ na formę i treść powstającego tekstu (poprzez formułowanie pytań, interakcję w trakcie rozmowy, wreszcie redakcję powstałego w ten sposób tekstu). W porównaniu z pozostałymi pojęciami („źródło mówione”, „ustna relacja/narracja/świadcstwo” czy najbardziej wieloznaczny „wywiad”) termin ten uwypukla istotny tutaj aspekt udziału historyka w tworzeniu źródeł.

⁴ A. Thomson, *Four paradigm transformations in oral history*, „The Oral History Review”, t. 34 (2007), nr 1, s. 49–70; S.B. Gluck, *Reflecting on the Quantum Leap: Promises and Perils of Oral History on the Web*, „The Oral History Review”, t. 41 (2014), nr 2, s. 244–256.

⁵ Na temat dorobku historii mówionej w Polsce oraz paradygmatycznego wymiaru zachodzących zmian zob. M. Kurkowska-Budzan, *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 1 (2011), s. 9–34.

ale jako heterogeniczną strukturę sieci, w której czynnikiem wyznaczającym przynależność „pokoleniową” jest podobieństwo sposobów konceptualizacji (mniej lub bardziej świadomej) historii mówionej czy źródeł wywołanych oraz praktycznego ich wykorzystania w badaniach historycznych. Rodzaj zaproponowanych asocjacji niweluje widoczne w ujęciu tradycyjnym nieciągłości, pęknięcia i metodologiczny izolacjonizm, proponując w zamian obraz różnorodnych bricolażowych strategii stosowanych przez historyków wobec świadka historii i jego wspomnień.

W polu obserwacji znalazły się badania historyków i historyczek reprezentujących różne tradycje badawcze, wpisujące się w odmienne paradygmaty. Wspólnym elementem pojawiającym się nieodmiennie w wypowiedziach historyków i historyczek dziejów najnowszych jest kwestia problematycznego statusu źródeł wywołanych. Repertuar argumentów podających w wątpliwość ich wartość jest zaskakująco trwały. W dyskusjach kolejnych generacji badaczy dziejów najnowszych powracają zatem zarzuty o niskiej wiarygodności relacji ze względu na mankamenty ludzkiej pamięci, tendencje do konfabulacji i subiektywizmu autorów wspomnień⁶. Co istotne, poglądy te są udziałem także tych historyków i historyczek, którzy są przekonani o potrzebie prowadzenia wywiadów i wykorzystywania ich w badaniach historycznych. W ich wypadku jednak w każdym pokoleniu pojawiają się nowe propozycje rozwiązywania „kłopotów ze świadkiem historii”. Reprezentujący pierwszą generację Henryk Wereszycki uważał, że historyk dziejów najnowszych znajduje się w sytuacji uprzywilejowanej, ponieważ ma możliwość spotkania z uczestnikami wydarzeń i uzyskania od nich informacji, o których inne źródła milczą. Podstawowym problemem, któremu poświęcił uwagę, była malejąca z wiekiem sprawność intelektualna utrudniająca przywoływanie wspomnień bogatych w szczegóły niezbędne do rekonstrukcji faktów historycznych⁷. Rozwiązania upatrywał Wereszycki

---

⁶ Co ciekawe, nie spotkałam się w wywodach krytycznych z argumentem uwikłania i subiektywizmu historyka prowadzącego wywiad, który bez wątpienia ma wpływ na treść źródła.

⁷ Zdroworozsądkowe przekonanie o gorszej pamięci ludzi w starszym wieku nie znajduje dziś potwierdzenia w badaniach psychologicznych i andragogicznych, ale w dalszym ciągu ma wielu zwolenników. Rozbieżność między faktycznym przebiegiem wydarzeń historycznych a ich opisaniem we wspomnieniach (nie tylko ustnych) powinna być traktowana jako problem wymagający rozwiązania, nie zaś argument odbierający wszelką wartość źródłom wspomnieniowym.

w korzystaniu przez świadka historii z materiałów i dokumentów zachowanych w prywatnych archiwach. Zgromadzone w nich dokumenty i zapiski, sporządzone przed laty, są nieocenionym narzędziem dyscyplinowania i weryfikacji podawanych przez świadka historii wspomnień, które ulegają ciągłym przemianom pod wpływem bieżących wydarzeń, zapożyczeń ze wspomnień innych osób, włączania treści pochodzących z kultury popularnej czy mniej lub bardziej uświadomionych konfabulacji. Równie istotna była mnemotechniczna funkcja prywatnego archiwum. Dokumenty i przedmioty z epoki oglądane podczas rozmowy czy w trakcie spisywania wspomnień stają się, niczym Proustowska magdalenka, katalizatorem uruchamiającym głębsze pokłady pamięci, pretekstem do autoweryfikacji i refleksji nad wyłaniającymi się nagle obrazami z przeszłości.

W oparciu o doświadczenie pracy z relacjami powstającymi z inicjatywy historyka, Wereszycki doszedł również do wniosku, że jakość merytoryczna wywołanego źródła zależy przede wszystkim od przygotowania badacza. Kluczowe okazywały się w tym wypadku kompetencje społeczne historyka, który, decydując się na prowadzenie wywiadów, powinien doskonalić umiejętność poprowadzenia rozmowy w taki sposób, by uzyskać jak najbardziej precyzyjne i wiarygodne informacje faktograficzne na temat przebiegu badanych wydarzeń. Równie ważne dla nietypowej pracy źródłowej było opanowanie technik sporządzania notatek podczas rozmowy ze świadkiem, bo to na ich podstawie historyk ustalał później informacje. Przy braku praktycznej możliwości nagrywania świadków historii dyrektywa dosłownego zapisu wypowiedzi nie miała jeszcze zastosowania, tym bardziej że wartość relacji polegała na uzyskaniu informacji przydatnych na etapie rekonstrukcji przebiegu wydarzeń historycznych.

Zastrzeżenia i krytyczne uwagi, przedstawione przez Wereszyckiego, nie umniejszały w jego opinii znaczenia relacji świadków historii dla badań dziejów najnowszych, a przede wszystkim historii ruchu socjalistycznego, narodowego czy niepodległościowego. W sytuacji, gdy dokumenty archiwalne uległy rozproszeniu lub zniszczeniu w czasie wojennego i rewolucyjnego zamętu albo też trafiły do sowieckich archiwów, niedostępnych dla polskich badaczy, nie pozostawało nic innego, przekonywał Wereszycki, jak zwrócić się bezpośrednio do uczestników i naocznych świadków badanych wydarzeń z prośbą o spotkanie i udzielenie informacji, których nie sposób ustalić w inny sposób.

Argumentując na rzecz wykorzystania źródeł wywołanych, Wereszycki wskazywał na jeszcze jeden, być może najistotniejszy z dzisiejszej perspektywy, ich aspekt jako inspiracji badawczej. Subiektywna perspektywa

świadka historii, wykraczająca poza naukowy schemat myślenia o przeszłości, może ukazać znane już i rozpoznane fakty w innym świetle, wskazać niedostrzegane wcześniej aspekty zjawiska, czy wreszcie – jeśli badacz podąży drogą niekonwencjonalnej interpretacji – przynieść nowe wyjaśnienia. Tą niewielką, prawie niezauważalną wzmianką o dwustronnej interakcji między badaczem i badanym polski historyk przyznał świadkowi historii status podmiotu biorącego udział w procesie badawczym⁸. Dyskusje na ten temat będą miały miejsce kilka dekad później, prowadząc do uznania świadka historii za czynnego uczestnika i w konsekwencji także współautora powstającego w trakcie wywiadu źródła⁹.

Koncepcje Wereszycykiego można by uznać za kanoniczne, gdyby nie fakt, że zostały „zapomniane”. Co prawda podobne, jeśli nie te same idee i dyrektywy pojawiały się regularnie w wypowiedziach historyków kolejnych pokoleń, ale źródłem ich inspiracji i metodologicznej wiedzy, o ile w ogóle wskazywali takowe, była zachodnia historiografia¹⁰. Charakterystyczna dla polskiej refleksji nad statusem źródeł mówionych dyskontynuacja sprawiała, że o koncepcjach Wereszycykiego można mówić w kategoriach archetypu – wiedzy nieuświadomionej, ale powracającej nieustannie w postaci postulatów i wskazówek aktualnych także dzisiaj w przypadku badań wpisujących się w ten sam, ciągle dominujący paradygmat historiografii klasycznej¹¹, którym pozostaje wierna znakomita większość historyków nazwanych tu symbolicznie „pierwszym” pokoleniem. Jego główne dyrektywy badawcze – poznawczy obiektywizm, centralna pozycja problematyki politycznej, indywidualizm sprawczy, rekonstrukcyjno-eksplanacyjny model wiedzy – są fundamentem epistemologicznych obiektywności ze strony historyków wobec ustnych relacji świadków historii.

Tak sformułowane cele, w połączeniu z dominującym nurtem badań zorientowanych na historię polityczną i rolę sprawstwa jednostek, sprawiły, że zarówno Wereszycycki, jak i jemu podobni badacze, nie zwrócili większej

---

⁸ Na temat współautorstwa zob. M.H. Frisch, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, Albany 1990; L. Sitzia, *A Shared Authority: An Impossible Goal?*, „The Oral History Review”, t. 30 (2003), nr 1, s. 87–101.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ T. Łepkowski, *Historia ustna i „historia ludowa”*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 88 (1981), nr 2, s. 441–443.

¹¹ Historiografię klasyczną definiuję za: W. Wrzosek, *Historia, kultura, metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław 1995.

uwagi na dorobek socjologii, która kilka dekad później stanie się kluczowym punktem odniesienia i czynnikiem rozwoju polskiej i globalnej historii mówionej. Z perspektywy celów przyświecających badaniom wpisany w klasyczny paradygmat na pierwszy plan wysuwała się potrzeba rozwiązania problemów utrudniających cele rekonstrukcyjne badań historycznych: niskiej wiarygodności, niedokładności informacji opartych na osobistych wspomnieniach, jak i problem autentyczności samych wspomnień. Narzędzi i metod miała dostarczyć psychologia.

W praktyce badawczej inspiracje metodologiczne płynęły z innego źródła – dobrze znanych badaczom dokumentów archiwalnych, przede wszystkim protokołów z przesłuchań, zeznań świadków w sądzie¹². Lektura akt sądowych i policyjnych dostarczała historykom wiedzy zdroworozsądkowej (niekoniecznie podbudowanej ustaleniami psychologicznymi) na temat technik służących ustalaniu przebiegu wydarzeń w oparciu o niewiarygodne z zasady zeznania świadków i oskarżonych. Ich recepcja i twórcza adaptacja na potrzeby badań widoczna jest nie tyle w materiale źródłowym, do którego często nie ma dostępu, ile w powstałych na ich podstawie tekstach historiograficznych, w których główną oś narracji wyznacza przeprowadzona w oparciu o „wywiady–zeznania” drobiazgowa rekonstrukcja wydarzeń.

Metodę historycznego śledztwa opartego niemal wyłącznie na wywiadach–zeznaniach wykorzystali historycy dziejów politycznych pozbawieni dostępu do źródeł archiwalnych i działający w odmiennych politycznie warunkach: Jan Ciechanowski i Jerzy Eisler. Pierwszy z nich swoje badania nad wydarzeniami, które doprowadziły do podjęcia decyzji o wybuchu powstania warszawskiego, oparł na wywiadach z uczestnikami i naoczniymi świadkami, którzy po wojnie znaleźli się na uchodźstwie. Oparta na relacjach–zeznaniach monografia nie jest w istocie bezstronną rekonstrukcją, ale śledztwem prowadzonym przez historyka przeciwko politykom i wojskowym odpowiedzialnym i winnym, w opinii historyka, wybuchu powstania¹³.

---

¹² Taką konceptualizacją celów poznawczych wywiadów ze świadkiem historii posługuje się również Aleida Assmann. Opisując specyfikę wywiadów rejestrowanych na nośnikach audiowizualnych, podkreśla ich odmienną w porównaniu z wywiadami *oral history*, które umieszcza w polu paradygmatu zeznania sądowego. A. Assmann, *History, Memory, and the Genre of Testimony*, „Poetics Today”, t. 27 (2006), nr 2, s. 266.

¹³ J.M. Ciechanowski, *Powstanie warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Londyn 1971.

Przykładem udanej, bo spełniającej wymogi stawiane badaniu historycznemu w jego klasycznym rozumieniu, jest kanoniczna już monografia Jerzego Eislera *Marzec 1968*¹⁴. Do rekonstrukcji przebiegu wydarzeń, historyk posłużył się tam wywiadami, jako ersatzem niedostępnych w czasach PRL dokumentów archiwalnych. W samej książce, jak i wychodzących po 1989 r. artykułach, doświadczenia i problemy związane z gromadzeniem materiałów są opisane w sposób skrótowy, wyłania się jednak obraz badań żmudnych, czasochłonnych, bo wymagających poszukiwania kontaktu do aktorów badanych wydarzeń, a następnie przekonania ich do rozmowy i podzielenia się osobistą wiedzą na temat badanych wydarzeń historycznych¹⁵. Eisler, podobnie jak Ciechanowski, prowadził wywiady w środowiskach elit politycznych, których przedstawiciele mieli tendencje do poszerzania odpowiedzi o kontekst polityczny czy historyczny, co w połączeniu z samokontrolą i autocenzurą czyniło rozmowy źródłem skomplikowanym i trudnym w analizie, polegającej na drobiazgowym porównywaniu wypowiedzi pochodzących z różnych, konkurencyjnych środowisk.

W znakomitej większości prac historyków pierwszego paradygmatycznego pokolenia mamy do czynienia z wywiadami „rekonstrukcyjnymi”, które stanowią uzupełniający materiał źródłowy, wykorzystywany wówczas, gdy źródła aktowe nie dostarczają niezbędnych badaczowi informacji. W takim wypadku specyfika ustnych relacji i rozmów, jak i konieczność zastosowania dodatkowych narzędzi weryfikacji, niekoniecznie jest dostrzegana przez badaczy, nawet jeśli deklarują na wyrost posługiwanie się metodologią historii mówionej¹⁶. Ilustrację braku problematyzacji i uwzględnienia specyfiki wywiadów dostarczają badania politolożki Wandy Jarząbek, która wywiady prowadzone przez siebie traktuje na równi z dokumentami wytworzonymi przez aparat państwowy i partyjny (głównie protokoły, notatki służbowe,

---

¹⁴ J. Eisler, *Marzec 1968. Geneza – przebieg – konsekwencje*, Warszawa 1991; *idem, Refleksje nad wykorzystaniem relacji jako źródła w badaniu historii PRL (rozmowy z dydydentami i prominentami)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 6 (2003), s. 23–48.

¹⁵ We wstępie do książki Jerzy Eisler przywołuje Adama Michnika jako rozmówcę, który w trakcie wywiadu wystąpił w roli historyka, a nie uczestnika wydarzeń.

¹⁶ M. Kierzkowski, *Oral history a najnowsza historia Polski. Wokół książki Pawła Zyzaka „Lech Wałęsa. Idea i historia. Biografia polityczna legendarnego przywódcy Solidarności do 1988 roku”*, [w:] *Uwikłania historiografii*, red. T. Błaszczuk, K. Brzechczyn, D. Ciunajcis, M. Kierzkowski, Poznań 2011, s. 123–132.

szyfrogramy), wykorzystując wywiady z przedstawicielami władzy do ustalenia przebiegu kariery zawodowej rozmówcy czy do wyjaśnienia przyczyn roszad personalnych w grudniu 1970 r. w KC PZPR¹⁷.

Wywiady ze świadkami historii okazały się materiałem trudnym, po który historycy sięgali bardziej z konieczności niż z własnego wyboru, czego dobitnie dowiódł „odwrót” historyków dziejów politycznych od relacji w momencie udostępnienia archiwów przez Instytut Pamięci Narodowej. Okazało się wówczas, że tylko deficyt źródłowy zmuszał badaczy i badaczki do opuszczenia bezpiecznej, oswojonej sfery archiwalnego komfortu. Niska wiarygodność faktograficzna, wynikająca przede wszystkim z mechanizmów psychologicznych pamięci autobiograficznej¹⁸, w połączeniu z barierami natury pragmatycznej – proces powstawania jednej relacji jest czasochłonny i wiąże się ze stosunkowo wysokimi kosztami i logistyką¹⁹ – sprawiły, że wielu historyków rezygnuje z trudnej sztuki rozmowy ze świadkiem historii.

Mimo problemów metodologicznych i wątpliwości istnieje grupa historyków, którzy nie zarzucili idei wykorzystania historii mówionej, ale zmodyfikowali jej zastosowanie. Rozmowy z aktorami historycznymi były w dalszym ciągu przydatnym i efektywnym źródłem do badań tych aspektów historii politycznej, które nie znajdowały pełnego odzwierciedlenia w udostępnionych dokumentach archiwalnych. Analiza procesów decyzyjnych, wewnętrznych walk o władzę, działań skierowanych przeciw opozycji i wielu innych – wszystkie te kwestie, które znajdowały swoje odbicie w źródłach, wymagały

¹⁷ W przypisie do kwestii roszad czytamy: „Wywiady autorki z Marianem Dobrosielskim, Józefem Klasą, Stanisławem Jarząbkim. Józef Czyrek opowiadał, że osoby z otoczenia Gierka jeszcze przed zmianą na stanowisku I sekretarza, tzn. przed grudniem 1970 r., kontaktowały się z nim w sprawie współpracy”. W. Jarząbek, *Partia a polityka zagraniczna PRL. Uwagi na temat powiązań między Wydziałem Zagranicznym KC PZPR, MSZ i innymi podmiotami*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012, s. 219. Dziękuję Wojciechowi Kucharskiemu za zwrócenie uwagi na prace politologiczne.

¹⁸ T. Maruszewski, *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk 2005; *idem*, *Kodowanie kolejności zdarzeń w pamięci autobiograficznej*, „Roczniki Psychologiczne”, t. 4 (2001), nr 1, s. 73–94.

¹⁹ Do stałych pozycji budżetu projektów *oral history* należą koszty związane m.in. z nagrywaniem i przechowywaniem nagrań, opracowaniem materiałów dokumentacyjnych (indeksy, streszczenie, transkrypcja wywiadu, opis pozyskanych dokumentów), wreszcie – w wypadku projektów transnarodowych – z udziałem tłumaczy w trakcie wywiadów i na etapie tworzenia dokumentacji.

uzupełnień i konfrontacji z relacjami uczestników wydarzeń²⁰. Interesującym i najbardziej obiecującym w tym polu kierunkiem jest nie rekonstrukcja wydarzeń historycznych, ale badania prozopograficzne. Wywiady są szczególnie przydatnym narzędziem, gdy celem badań jest przedstawienie i analiza zbiorowego (auto)portretu środowiska lub pokolenia, dzięki któremu odsłania się sfera motywacji, mentalności, doświadczeń. Do tego nurtu należą prace poświęcone elitom komunistycznej władzy Jerzego Eislera i Krzysztofa Dąbka²¹. Odrębny nurt tworzą wydawnictwa źródłowe, poświęcone pokoleniu Marca '68²², oraz zasługująca na szczególną uwagę monografia Piotra Osęki. W tym ostatnim przypadku autor bezpośrednio odwoływał się do klasycznego dzieła Luisy Passerini *Autobiography of a Generation*²³, które posłużyło mu jako metodologiczny drogowskaz i narzędzie legitymizacji badań, kontrowersyjnych ze względu na materiał źródłowy, ograniczony do relacji, wspomnień i wywiadów. Te ostatnie prace należą już do nowej generacji badań, w których miejsce jednostki zajął bohater zbiorowy.

Jest on również bohaterem badań prowadzonych przez naukowców „drugiego pokolenia”, których badania nad strukturami i przemianami społecznymi po pierwsze wpisywały się w paradygmat modernistyczny, związany ze zbliżeniem, jakie nastąpiło między środowiskiem historyków a socjologów. W tym nurcie mieściły się propozycje metodologiczne Krystyny Kersten, która na przełomie lat 60. i 70. XX w. zajęła się problematyką źródeł wywołanych²⁴, tworząc kanon myślenia o relacjach jako źródle wymagającym

²⁰ P. Kowal, *Dlaczego doszło do Okrągłego Stołu? Przyczyny zmian politycznych w latach 1989–1990 w opiniach polityków, aktywnych uczestników wydarzeń tego okresu*, [w:] *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 156–173.

²¹ J. Eisler, *Siedmiu pierwszych sekretarzy KC PZPR – porównanie sylwetek*, [w:] *Komunizm...*, s. 205–216; K. Dąbek, *PZPR – retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006.

²² A. Grupińska, J. Wawrzyniak, *Buntownicy*, Warszawa 2011; J. Wiszniewicz, *Życie przecięte. Opowieści pokolenia Marca*, Wołowiec 2008.

²³ P. Osęka, *My, ludzie z Marca. Autoportret pokolenia '68*, Wołowiec 2015; L. Passerini, *Autobiography of a Generation*, Middletown 2004. Warta uwagi, ze względu na jej metodologiczny wymiar, jest recenzja książki Osęki autorstwa Marka Czyżewskiego, *Autoportret pokolenia '68 – czy samospelniająca się przepowiednia? O stosowaniu oral history i kategorii pokolenia w badaniach historycznych*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 123 (2016), nr 3, s. 553–628.

²⁴ K. Kersten, *Historyk – twórcą źródeł*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 78 (1971), nr 2, s. 313–329.

zastosowania interdyscyplinarnego warsztatu, łączącego metody historyczne, psychologiczne i socjologiczne i wprowadzenia dodatkowej perspektywy analizy ilościowej. Kanoniczne dziś artykuły Krystyny Kersten nie stały się wówczas katalizatorem paradygmatycznych przemian, podobnie jak wprowadzający do polskiego dyskursu artykuł Łepkowskiego o tradycji ustnej czy propozycje Maternickiego na temat dydaktycznego potencjału źródeł mówionych²⁵. Rozkwit badań nad dziejami społecznymi, które były praktyczną realizacją postulatów warszawskiej badaczki, nastąpił dopiero w latach 90. XX w. wraz z pojawieniem się grona młodych badaczy i badaczek dziejów społecznych, którzy w pracach świadomie i kompetentnie korzystali z dorobku teoretycznego socjologii i historii mówionej. Powstające w ramach paradygmatu modernistycznego materiały źródłowe znacząco różniły się od wywiadów „rekonstrukcyjnych” i „śledczych”, bo też nie o rekonstrukcję faktograficzną wydarzeń politycznych chodzi, ale o opis i wyjaśnienie zjawisk masowych, analizę praktyk społecznych i życia codziennego. W miejsce przedstawicieli elit politycznych, jednostek wybitnych mających poczucie sprawstwa, pojawia się nowy podmiot zbiorowy – społeczność fabryki, klasa społeczna, wspólnota lokalna – którego doświadczenia i historie rekonstruowane są na podstawie strukturalnych wywiadów dostarczających wiedzy o wydarzeniach i działaniach powtarzalnych, typowych, seryjnych, które są następnie wyjaśniane z użyciem kategorii zaczerpniętych z teorii społecznych. Przykładów nowego podejścia do badań historycznych dostarczają tu autorzy prac publikowanych w serii „W krainie PRL”, powstałej z inicjatywy Marcina Kuli. Wśród prac reprezentujących „drugie” pokolenie paradygmatyczne na szczególną uwagę zasługują monografie Małgorzaty Mazurek, Eweliny Szpak, Natalii Jarskiej, poświęcone codzienności i warunkom pracy środowisk robotniczych i wiejskich²⁶,

---

²⁵ *Ibidem; eadem, Kłopoty ze świadkiem historii*, [w:] T. Torańska, *Oni*, Warszawa 1989, s. 5–13; T. Łepkowski, *Historia ustna i „historia ludowa”*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 88 (1981), nr 2, s. 441–443; J. Maternicki, *Historia oralna*, [w:] *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. *idem*, Warszawa 2004, s. 105–107. Na temat wkładu historyków w rozwój historii mówionej zob. też I. Lewandowska, *Oral history we współczesnej Polsce – badania, projekty, stowarzyszenia*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 1 (2011), s. 81–103.

²⁶ M. Mazurek, *Socjalistyczny zakład pracy: porównanie fabrycznej codzienności w PRL i NRD u progu lat sześćdziesiątych*, Warszawa 2005; E. Szpak, *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005; N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa 2015.

czy studium na temat praktyk mieszkaniowych Dariusza Jarosza²⁷, by wymienić tylko kilka przykładów.

Zbliżenie historyczno-socjologiczne przyniosło również obecność w dyskursie naukowym środowiska „trzeciego pokolenia”, którego tożsamość wyznaczyła metoda, a nie przedmiot badań. Z oczywistych względów w orbicie ich zainteresowań znajduje się historia najnowsza i w tym sensie współdziela ze środowiskiem historycznym pole badawcze. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że obie dyscypliny – historia i historia mówiona – więcej łączy, niż dzieli. Przy bliższej analizie okazuje się, że ze względu na genezę powstania, stosunek do klasycznych zasad badań historycznych, łączenie działalności naukowej z aktywnością obywatelską i przedmiot badań, którym jest przeszłość ujęta w ramy pamięci zbiorowej i doświadczenia autobiograficznego, historia mówiona w większym stopniu wpisuje się w inne dyscypliny humanistyki i nauk społecznych. Wśród tych ostatnich na czoło wysuwają się socjologiczne badania nad pamięcią zbiorową, światami społecznymi i doświadczeniem biograficznym, antropologiczne projekty poświęcone społecznościom lokalnym, ich podmiotowości i tożsamości.

Odrębnym obszarem istniejącym na pograniczu historii mówionej, ale ze względu na metodologię i problematykę wartym wspomnienia, są badania poświęcone II wojnie światowej, prowadzone przede wszystkim przez socjologów²⁸. W tym nurcie powstała też pierwsza w Polsce monografia z „historią mówioną” w tytule, autorstwa Piotra Filipkowskiego, poświęcona doświadczeniu więźniów Mauthausen-Gusen²⁹. Historia II wojny światowej, oglądanej przez pryzmat doświadczeń i przeżyć aktorów historycznych, jest obecnie przedmiotem szczególnego zainteresowania oralistów³⁰.

²⁷ D. Jarosz, *Mieszkanie się należy... Studium z peerelowskich praktyk społecznych*, Warszawa 2010.

²⁸ A. Wylegała, *Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich „Ziem Odzyskanych”*, Toruń 2014; K. Kaźmierska, *Biografia i pamięć: na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z zagłady*, Warszawa 2008; eadem, *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych*, Warszawa 1999; A. Rokuszewska-Pawełek, *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków: analiza biograficzna*, Łódź 2002; *Biografia a tożsamość narodowa*, red. M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek, Łódź 1997.

²⁹ P. Filipkowski, *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław 2010.

³⁰ J. Pałka, M. Venken, K.M. Zalewski, *Żołnierze generała Maczka: doświadczenie i pamięć wojny*, Gdańsk 2013; *Warszawa okupowana: relacje mieszkańców*, oprac.

Historia mówiona bowiem jest doświadczeniem wyścigu z czasem. Badacze zdają sobie sprawę, że niebawem biologiczny czas wojennego pokolenia dobiegnie końca, że utracą bezpowrotnie możliwość zadania własnych pytań. Dlatego też traktują nagrywanie jako zadanie priorytetowe. Wzmoczona działalność dokumentacyjno-archiwalna, prowadzona także jest efektem stałego przesuwania się linii horyzontu pamięci komunikatywnej i – dziejów najnowszych. Na drugim końcu linii czasowej znajdują się projekty *oral history* „teraźniejszości”. W obliczu wydarzeń o doniosłym znaczeniu, badacze podejmują wysiłek dokumentowania ich w momencie dziania się, zapisania doświadczeń nieujętych jeszcze w gotowe schematy narracyjne, pozbawione wiedzy i opinii narastających wraz z upływem czasu³¹.

Historia mówiona jest częścią szerszego obszaru badań humanistycznych nad dziejami najnowszymi i jeśli czymś się wyróżnia, to daleko posuniętą heterogenicznością epistemologiczną, która ukształtowała się w trakcie interakcji i dialogu prowadzonego przez badaczy i badaczki, wywodzących się i funkcjonujących w ramach odmiennych tradycji dyscyplinarnych i metodologicznych. W środowisku badaczy utożsamiających się lub utożsamianych z historią mówioną znajdują się przedstawiciele socjologii (jakościowej), antropologii społecznej i kulturowej, etnolingwistyki, pamięcioznawstwa i, *last but not least*, historii. Immanentnym nurtem historii mówionej są badania metodologiczne, których celem jest legitymizacja nowego obszaru badań nad przeszłością. W polskim środowisku historii mówionej mamy do czynienia wręcz z nadreprezentacją metodologów (Marta Kurkowska-Budzan³²,

---

M. Szymańska-Szwąder, J. Pałka, Warszawa 2011; *Mieszkańcy Warszawy w czasie Powstania 1944*, oprac. M. Szymańska-Szwąder, Warszawa 2012; *Berlingowcy, żołnierze tragiczni*, red. D. Czapigo, Warszawa 2015.

³¹ Przykładem historii mówionej powstającej „w czasie teraźniejszym” na użytek przyszłych badań historycznych mogą być projekty poświęcone huraganowi Katrina (S. Sloan, *Oral history and hurricane Katrina: reflections on shouts and silences*, „Oral History Review”, t. 35 (2008), nr 2, s. 176–186. Lista projektów opublikowana jest na stronie University of Southern Missisipi: <http://ocean.otr.usm.edu>) czy brytyjskiego wyjścia z Unii Europejskiej (E. Namusoke, *The Commonwealth and Brexit*, „Commonwealth Opinion”, 21 (2016): <http://commonwealth-opinion.blogs.sas.ac.uk/2016/the-commonwealth-and-brexit/#more-555>).

³² M. Kurkowska, *Archiwa pamięci – oral history*, „Historyka”, t. 28 (1998), s. 67–76; *eadem*, *Badacz – tubylec. O emocjach, władzy i tożsamości w badaniach oral history miasteczka Jedwabne*, [w:] *Obserwacja uczestnicząca w badaniach historycznych: zbiór studiów*, red. T. Wiślicz, B. Wagner, Zabrze 2008, s. 17–25; *eadem*, *Historia „samorośla”: narracje*

Michał Kierzkowski³³, Wiktoria Kudela-Świątek³⁴, Izabela Lewandowska³⁵, Dobrochna Kałwa³⁶).

Wymienione tu dyscypliny odnoszą się w większym stopniu do afiliacji instytucjonalnej i prymarnej formacji intelektualnej niż faktycznej tożsamości dyscyplinarnej. W praktyce czynnikiem ważącym na rozwoju historii

---

o powojennym podziemiu zbrojnym w Łomżyńskim, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, nr 1 (2011), s. 45–56; *eadem*, *Informator...; Oral history: the challenges of dialogue*, red. M. Kurkowska-Budzan, K. Zamorski, Amsterdam 2009.

- ³³ M. Kierzkowski, *Oral history – audiowizualna reprezentacja przeszłości*, [w:] *Współczesność i przyszłość nauk humanistycznych. Problemy i perspektywy badawcze*, red. D. Ciunajcis, M. Kierzkowski, G. Klonowski, Poznań 2007, s. 119–132; *idem*, *Oral history – „historia Badającego i Badanego”. Uwagi o specyfice relacji ustnych w kontekście badań historycznych*, [w:] *Obserwacja uczestnicząca...*, s. 35–40; *idem*, *Oral history jako metoda badawcza historii. Studium historyczno-metodologiczne*, praca doktorska obroniona na Wydziale Historycznym UAM, Poznań 2010; *idem*, *Jakiej historii potrzebuje Europa Środkowo-Wschodnia? Szanse historii mówionej*, „Porównania”, nr 7 (2010), s. 48–56; *idem*, *Nowe możliwości badawcze: Oral History w USA w dobie rewolucji digitalnej*, „Historyka”, t. 41 (2011), s. 155–164; *idem*, *Historia mówiona – próba definicji pojęcia*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 4 (2014), s. 5–20.
- ³⁴ W. Kudela-Świątek, *Historyk na rozstaju dróg badawczych. Interdyscyplinarny charakter współczesnej oral history*, [w:] *Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej. Studia i szkice kulturoznawcze*, red. P. Plichta, t. 2, Kraków 2011, s. 11–21; *eadem*, *Nieznosny ciężar przekazu, czyli o przekładzie źródeł mówionych w badaniach oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 2 (2012), s. 5–35; *eadem*, *Marriage of convenience... In search of new analytical methods in oral history*, „Theatrum Historiae”, nr 14 (2014), s. 49–67; *eadem*, *Awangarda i outsiderzy. Rozważania o polskiej historii mówionej pomiędzy historią publiczną a dyskusją akademicką*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 5 (2015), s. 111–139.
- ³⁵ I. Lewandowska, *Wywiad jako technika otrzymywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „Echa Przeszłości”, t. 5 (2004), s. 279–299; *eadem*, *Źródła oralne w warsztacie badawczym historyka dziejów najnowszych i w edukacji historycznej*, [w:] *Źródła w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczołek, Toruń 2006, s. 155–161; *eadem*, *Problematyka oral history w zasobach Internetu*, [w:] *Megabajty dziejów. Informatyka w badaniach, popularyzacji i dydaktyce historii*, Poznań 2007, s. 167–179; *eadem*, *Historycy wobec metody oral history. Przegląd polskiej literatury naukowej*, [w:] *Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, red. M. Świгоń, Olsztyn 2009, s. 127–138; *eadem*, *Oral history we współczesnej Polsce*, „...”
- ³⁶ D. Kałwa, *Historia mówiona codzienności*, [w:] *Pokolenie, które gonilo czas*, red. J. Komperda, M. Prokop, Kraków 2010; *eadem*, *Historia mówiona w krajach postkomunistycznych...*

mówionej okazuje się nomadyczna mobilność samych badaczy, którzy przemierzają obszary dyscyplin humanistyki i nauk społecznych w poszukiwaniu nowych narzędzi analizy, dostosowywanych następnie do potrzeb własnych badań³⁷. Nawet wówczas, gdy historia mówiona okazywała się jedynie pomocniczym narzędziem, wykorzystanym incydentalnie w badaniach mieszczących się w ramach klasycznych paradygmatów, zarówno prowadzenie wywiadów, jak i ich późniejsza analiza wymaga od historyków stworzenia nowego warsztatu, łączącego tradycyjne, dobrze znane instrumentarium z nowymi, zapożyczonymi z innych dyscyplin narzędziami³⁸. Na tej samej zasadzie po historyczną skrzynkę narzędziową sięgają dziś socjologowie i antropologowie, dzięki czemu poszerzają horyzont poznawczy o diachroniczny wymiar badanych zjawisk oraz refleksję nad analizowanymi wywiadami, które zyskują nowy wymiar – źródła historycznego³⁹. Interdyscyplinarność historii mówionej nie ogranicza się wyłącznie do metod, ale dotyczy także przenikania sposobów problematyzacji tematów badawczych – historycy coraz częściej dostrzegają rolę sfery wyobrażeń i mentalności, które dla socjologów są elementem badanego przez nich świata społecznego, oglądanego oczyma uczestnika wydarzeń historycznych.

---

³⁷ Marta Kurkowska-Budzan pisze w tym kontekście o metodologicznym patchworku, wydaje się jednak, że *bricoleur* lepiej oddaje istotę międzydyscyplinarnych zapożyczeń, niekoniecznie będących efektem świadomego wyboru, opartego na głębszej wiedzy metodologicznej. Por. M. Kurkowska-Budzan, *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie: analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009.

³⁸ Postulat poszerzenia historycznej skrzynki narzędziowej o metody socjologii i psychologii społecznej podnosiła Krystyna Kersten, która w latach 60. XX w. powróciła do idei przedstawionych przez Wereszyckiego trzy dekady wcześniej, wpisując metody źródeł wywołanych w nowy, modernistyczny paradygmat. Zob. K. Kersten, *Relacje jako typ źródła historycznego*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968 r. Referaty plenarne. Sekcje VII–XI*, Warszawa 1968, s. 316–329; *eadem*, *Historyk – twórcą źródeł*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 78 (1971), nr 2, s. 313–329.

³⁹ W ostatnich latach socjologowie zaczynają dostrzegać historyczny potencjał materiałów empirycznych powstających w ramach badań socjologicznych, czego efektem są inicjatywy archiwalne. Zob. J. Stracuk, P. Filipkowski, *Archiwizacja danych jakościowych. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne”, nr 3 (2014), s. 161–166; P. Filipkowski, *Archiwizacja, re-analiza, rewizyta. O nowych pojęciach i nowych podejściach w badaniach jakościowych*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3 (2015): *Z „terenu” do archiwum i z powrotem*, s. 3–30; J. Stracuk, *Andrzeja Sicińskiego badania stylów życia – spojrzenie z dystansu*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3 (2015): *Z „terenu” do archiwum i z powrotem*, s. 63–84.

Socjolodzy, antropolodzy czy kulturoznawcy z drugiej strony zwracają większą uwagę na historyczność badanych zjawisk, a więc pytanie o ciągłość i zmianę, reprodukcję i adaptację znanych strategii i zachowań do zmieniających się warunków. Wszyscy zaś uwzględniają ustalenia psychologii na temat pamięci autobiograficznej, jak i wiedzę na temat funkcjonowania pamięci zbiorowej⁴⁰.

Czy historia mówiona jest mimo to dziedziną nauk historycznych, czy tylko „samoświadomą, poddaną pewnej dyscyplinie rozmową między dwójgim ludźmi na temat niektórych aspektów przeszłości, uważanych za historycznie istotne, prowadzoną z zamiarem jej zarejestrowania⁴¹”. Piotr Filipkowski, definiując historię mówioną, skoncentrował się na elementach wyróżniających, przesądających o specyfice i odrębności *oral history*, co należy do tradycji środowiska, które stworzyło podwaliny tej dyscypliny⁴². Zaliczył do nich dialogiczny charakter przekazu ustnego, upodmiotowienie aktora historycznego, który w tej definicji występuje jako równoprawny twórca wywiadu, zorientowanie na problematykę historyczną, audiowizualny charakter materiału źródłowego i wreszcie – aktywny udział badacza w procesie tworzenia źródła mówionego.

Silniejszemu powiązaniu *oral history* z naukami historycznymi sprzyja zachodząca w wielu krajach transformacja, która obok „starej” dyrektywy wytwarzania źródeł stawia „nowy” cel wykorzystania już istniejących archiwów historii mówionej i przesądza w zasadzie o ponownym osadzeniu *oral history* w polu badań historycznych. Horyzont czasowy Assmannowskiej pamięci komunikatywnej przesuwają się wraz z wymieraniem kolejnych generacji i niemożnością prowadzenia wywiadów ze świadkami historii. Niewielka zmiana, w porównaniu z klasyczną praktyką historii mówionej, która każe robić wywiady, a nie szukać istniejących już źródeł mówionych, jest być może powiązana z brakiem warsztatu historycznego. Źródła zastane wymagają innych narzędzi warsztatowych, niż oferuje klasyczna refleksja metodologiczna

⁴⁰ Na temat współczesnych badań nad pamięcią w Polsce zob. K. Kończal, J. Wawrzyniak, *Polskie badania pamięcioznawcze: tradycje, koncepcje, (nie)ciągłości*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 55 (2011), nr 4, s. 11–63.

⁴¹ P. Filipkowski, *Historia mówiona i wojna*, [w:] *Doświadczenie i zapis. Nowe źródła, problemy, metody badawcze*, red. S. Buryła, P. Rodak, Kraków 2006, s. 14.

⁴² A. Portelli, *The Peculiarities of Oral History*, „History Workshop Journal”, t. 12 (1981), nr 1, s. 96–107; P. Thompson, *Voice of the past*, [w:] *The oral history reader*, red. R. Perks, A. Thomson, Routledge London–New York 1997, s. 25–31.

oral history, skoncentrowana na „produkcji” źródeł. Koncentracja na procesie tworzenia wywiadów przesuwała historię mówioną ku dyscyplinom ufundowanym na klasycznie rozumianych badaniach terenowych. Efektem ubocznym kompulsywnych praktyk upamiętniania – przeprowadzania kolejnego wywiadu, po to, by głos świadka uchronić od zapomnienia, doświadczania po raz kolejny spotkania z drugim człowiekiem – jest nadprodukcja źródeł mówionych, które pozostawione samym sobie, milkną i popadają w zapomnienie. Ogromny wysiłek dokumentacyjny nie pobudza badań wykorzystujących zgromadzone w archiwach relacje. Po pierwsze, nie wszystkie nagrania spełniają kryteria merytoryczne i techniczne wywiadu ze świadkiem historii. Po drugie, nie wszystkie wywiady są zdeponowane w archiwach w sposób profesjonalny, a więc umożliwiające ich wykorzystanie w badaniach, edukacji czy pracy społecznej. W polskim przypadku borykamy się z konsekwencjami braku centralnego katalogu archiwalnego, który pozwoliłby na odnalezienie istniejącego już wywiadu z konkretnym aktorem historycznym. Dlatego znane i popularne postaci raz po raz udzielają wywiadu, odpowiadając często na te same pytania badaczom nieświadomym, że mogliby skorzystać z istniejących nagrań, choćby w celu analizy porównawczej. Nie mamy również profesjonalnych narzędzi, takich jak indeksy osobowe i rzeczowe, streszczenia i transkrypcje, które pozwalają na efektywne przeprowadzenie kwerend tematycznych. Bez tych danych archiwum historii mówionej w praktyce staje się bezużyteczne, bo – w przeciwieństwie do źródeł pisanych – dźwięku nie można „pobieżnie przejrzeć”⁴³. Paradoks historii mówionej polega na tym, że tylko dzięki zapisowi typograficznemu „mówią więcej”.

Zagrożeniem dla ich istnienia jest nie brak źródeł, ale brak archiwum oraz ludzi, którzy traktują archiwum jako swoje terytorium, którzy wiedzą, jak się po nim poruszać i jak wykorzystać nagromadzoną w nim wiedzę ukrytą w słowach (i dźwiękach). Historycy wiedzą także, jak postępować ze źródłami zastanymi, które z upływem czasu się uhistoryczniają i jako takie stają się jeszcze bardziej atrakcyjne. Audiowizualność relacji nie unieważnia przecież klasycznej procedury badawczej, jaką posługują się historycy pracujący z dokumentami archiwalnymi. Historia mówiona to jednak historia.

---

⁴³ W. Ong, *Oralność i piśmienność: słowo poddane technologii*, Warszawa 2011, s. 55.

Bibliografia

- Assmann A., *History, Memory, and the Genre of Testimony*, „Poetics Today”, nr 2 (2006)
- Berlingowcy, żołnierze tragiczni*, red. D. Czapigo, Warszawa 2015, s. 226
- Ciechanowski J.M., *Powstanie warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Londyn 1971
- Czyżewski M., *Autoportret pokolenia '68 – czy samospelniająca się przepowiednia? O stosowaniu oral history i kategorii pokolenia w badaniach historycznych*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 3 (2016), s. 553–628
- Doświadczenie i zapis. Nowe źródła, problemy, metody badawcze*, red. S. Buryła, P. Rodak, Kraków 2006
- Eisler J., *Marzec 1968. Geneza – Przebieg – Konsekwencje*, Warszawa 1991
- Eisler J., *Refleksje nad wykorzystaniem relacji jako źródła w badaniu historii PRL (rozmowy z dydymentami i prominentami)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 6 (2003), s. 23–48
- Filipkowski P., *Archiwizacja, re-analiza, rewizyta. O nowych pojęciach i nowych podejściach w badaniach jakościowych*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3 (2015), s. 63–84
- Filipkowski P., *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław 2010
- Filipkowski P., *Pozagładowe historie mówione: nagrania, archiwa, sposoby lektury*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały”, nr 9 (2013)
- Frisch M.H., *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, Albany 1990
- Frizke A., *Anatomia buntu: Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010
- From mentalités to anthropological history: theory and methods*, red. B. Klich-Kluczevska, D. Kałwa, Kraków 2012
- Gluck S.B., *Reflecting on the Quantum Leap: Promises and Perils of Oral History on the Web*, „The Oral History Review”, nr 2 (2014), s. 244–256
- Grupińska A., Wawrzyniak J., *Buntownicy*, Warszawa 2011
- Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, red. M. Świgoń, Olsztyn 2009
- Historia mówiona w świetle etnolingwistyki*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta, Lublin 2008
- Kaźmierska K., *Biografia i pamięć: na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z Zagłady*, Warszawa 2008
- Kaźmierska K., *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej: analiza narracji kresowych*, Warszawa 1999
- Kersten K., *Historyk – twórca źródeł*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 2 (1971), s. 313–329
- Kierzkowski M., *Historia mówiona – próba definicji pojęcia*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, nr 4 (2014), s. 5–20

- Kierzkowski M., *Jakiej historii potrzebuje Europa Środkowo-Wschodnia? Szanse historii mówionej*, „Porównania”, nr 7 (2010), s. 48–56
- Kierzkowski M., *Nowe możliwości badawcze: Oral History w USA w dobie rewolucji digitalnej*, „Historyka”, t. 41 (2011), s. 155–164
- Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001
- Kończal K., Wawrzyniak J., *Polskie badania pamięcioznawcze: tradycje, koncepcje, (nie)ciągłości*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4 (2011), s. 11–63
- Kudela-Świątek W., *Awangarda i outsiderzy. Rozważania o polskiej historii mówionej pomiędzy historią publiczną a dyskusją akademicką*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, nr 5 (2015), 111–139
- Kudela-Świątek W., *Marriage of convenience... In search of new analytical methods in oral history*, „Theatrum Historiae”, nr 14 (2014), s. 49–67
- Kudela-Świątek W., *Nieznośny ciężar przekazu, czyli o przekładzie źródeł mówionych w badaniach oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, nr 2 (2012), s. 5–35
- Kudela-Świątek W., *Odpamiętane. O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków 2013
- Kurkowska M., *Archiwa pamięci – oral history*, „Historyka”, t. 28 (1998)
- Kurkowska-Budzan M., *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie: analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009
- Kurkowska-Budzan M., *Historia „samorośla”: narracje o powojennym podziemiu zbrojnym w Łomżyńskim*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, nr 1 (2011)
- Kurkowska-Budzan M., *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, nr 1 (2011)
- Lewandowska I., *Historycy wobec metody oral history. Przegląd polskiej literatury naukowej*, [w:] *Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, red. M. Świigoń, Olsztyn 2009, s. 127–138
- Lewandowska I., *Oral history we współczesnej Polsce – badania, projekty, stowarzyszenia*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 1 (2011), s. 81–103
- Lewandowska I., *Problematyka oral history w zasobach Internetu*, [w:] *Megabajty dziejów. Informatyka w badaniach, popularyzacji i dydaktyce historii*, Poznań 2007, s. 167–179
- Lewandowska I., *Wywiad jako technika otrzymywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „Echa Przeszłości”, t. 5 (2004), s. 279–299
- Lewandowska I., *Źródła oralne w warsztacie badawczym historyka dziejów najnowszych i w edukacji historycznej*, [w:] *Źródła w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Toruń 2006, s. 155–161
- Łepkowski T., *Historia ustna i „historia ludowa”*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 88 (1981), nr 2, s. 441–443
- Maruszewski T., *Kodowanie kolejności zdarzeń w pamięci autobiograficznej*, „Roczniki Psychologiczne”, nr 1 (2001)

- Maruszewski T., *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk 2005
- McElroy-Johnson B., *Giving voice to the voiceless*, „Harvard Educational Review”, nr 1 (1993)
- Megabajty dziejów. Informatyka w badaniach, popularyzacji i dydaktyce historii*, Poznań 2007
- Mieszkańcy Warszawy w czasie Powstania 1944*, oprac. M. Szymańska-Szwąder, Warszawa 2012
- Między historią a pamięcią. Antologia*, red. M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2013
- Morrissey C.T., *Why Call It “Oral It History?” Searching for Early of a Generic Usage*, „The Oral History Review”, nr 8 (1980)
- Nevins A., *The Gateway to History*, New York 1938
- Obserwacja uczestnicząca w badaniach historycznych: zbiór studiów*, red. B. Wagner, T. Wiślicz, Zabrze 2008
- Ong W.J., *Oralność i piśmienność: słowo poddane technologii*, Warszawa 2011
- Oral history: the challenges of dialogue*, red. M. Kurkowska-Budzan, K. Zamorski, Amsterdam 2009
- Oseka P., *My, ludzie z Marca. Autoportret pokolenia ‘68*, Wołowiec 2015
- Pałka J., Venken M., Zalewski K.M., *Żołnierze generała Maczka: doświadczenie i pamięć wojny*, Gdańsk 2013
- Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968 r. Referaty plenarne. Sekcje VII–XI*, Warszawa 1968
- Passerini L., *Autobiography of a Generation*, Middletown 2004
- Pokolenie, które gonilo czas*, red. J. Komperda, M. Prokop, Kraków 2010
- Portelli A., *The Peculiarities of Oral History*, „History Workshop Journal”, nr 1 (1981)
- Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej. Studia i szkice kulturoznawcze*, red. P. Plichta, Kraków 2011, s. 96–107
- PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012
- Rokuszewska-Pawełek A., *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków: analiza biograficzna*, Łódź 2002
- Sitzia L., *A Shared Authority: An Impossible Goal?*, „The Oral History Review”, nr 1 (2003)
- Sloan S., *Oral history and hurricane Katrina: reflections on shouts and silences*, „Oral History Review”, nr 2 (2008), s. 176–186
- Straczuk J., *Andrzeja Sicińskiego badania stylów życia – spojrzenie z dystansu*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3 (2015), s. 63–84
- Straczuk J., Filipkowski P., *Archiwizacja danych jakościowych. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne”, nr 3 (2014)
- The oral history reader*, red. R. Perks, R. Thomson, Routledge London–New York 1997
- Thomson A., *Four paradigm transformations in oral history*, „The Oral History Review”, nr 1 (2007), s. 244–256

Torańska T., „Oni, Warszawa 1989”, Warszawa 1994

Uwikłania historiografii, red. T. Błaszczyk, K. Brzechczyn, D. Ciunajcis, M. Kierzkowski, Poznań 2011

Warszawa okupowana: relacje mieszkańców, oprac. M. Szymańska-Szwąder, J. Pałka, Warszawa 2011

Wereszycki H., *Okres 1865–1914 w powojennej literaturze historycznej*, „Przegląd Historyczny”, nr 2 (1938), s. 422–423

Wrzosek W., *Historia, kultura, metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław 1995

Współczesność i przyszłość nauk humanistycznych. Problemy i perspektywy badawcze, red. D. Ciunajcis, M. Kierzkowski, G. Klonowski, Poznań 2007

Wylegała A., *Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich „Ziem Odzyskanych”*, Toruń 2014

Źródła w edukacji historycznej, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2006

The article analyzes the methodological specificity of Polish research of recent history, using historical witnesses as a source. The three featured environments, defined by the metaphor of the „generation” – classical, modernist and oral historians – were used to show the achievements of Polish research, whose immanent features are discontinuity, parallelism and a different type of transfer between theory and research practice. The methodological directives are the starting point in each case, formulated in the historians’ environment and an indication of the extent to which they influenced the historian’s research.

Dobrochna Kałwa

Oral history in Polish studies of recent history

Key words: **contemporary history, oral history, oral sources**